

Zadorozhna L.

Certain aspects of portraiture in the lyric-epic works of Taras Shevchenko

The author analyzes the features of a portrait-mask lyric-epic works of the poet.

Key words: poetry, mask, mind, morality.

УДК 821.161.2.09

*О. Яковина, канд. філол. наук, наук. спієроб.,
Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України*

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І МЕТАФІЗИЧНЕ Я ЛЮДИНИ

Стаття порушує проблему сучасної гуманітарної кризи в шевченкознавстві, зумовленої впливом на науку поп-культури та інтернетної глобалістики. Поява в літературознавстві терміна "транзитна культура" свідчить про поширення цього явища й на наукове мислення. Автор статті наголошує на можливості розширення інтермедіального методу за рахунок синтезу мистецьких і наукових інтерсеміотичних кодів. Так використовуються ліневопсихологічні канали свідомості, аби протистояти матрицям сприйняття. Це стало можливим завдяки відновленню у ХХ столітті герменевтики як досвіду захисту істини в науці та мистецтві. Науковий пошук цілості свідомості передбачає можливість зустрічі з геніальністю. Останнє вказує на особистість Тараса Шевченка.

Ключові слова: метафізичне Я; ціле; цілісність; полікультурність; поліфонізм культури; етос; буття; антиструктури; діалог; аналогічна дійсність та апорії реципієнта.

Історія соціуму у ХХ столітті по-новому поставила питання свободи. Правова демократія як результат розвитку суспільства у новому часі вимагає перегляду концептуальних засад і нових ідей. Деспотія і тоталітаризм продовжують претендувати на історію. Вирішення цього глобального процесу, започаткованого в суспільстві, починається з гуманітарної думки. Відповідно творчість Тараса Шевченка як генія української поезії щоразу набирає у свідомості кожного наступного покоління своєї цілісності. Проте цілісність творчої свідомості для кожного історичного покоління залишається різною.

У класичний період давньогрецької філософії люди відчули необхідність цілого, або цілості людини, тобто її душі. Проте, коли Сократ, Платон і Арістотель описали душу людини на рівні понять, умовиводів і суджень, залишилися "апорії", моменти буття, які не можна пояснити логікою, але можливо – самопізнанням. Від ІІІ ст. в еліністичній філософії переважала етика, наука про благо. Після Олександра Македонського грецька культура відкрилася на діалог зі

Сходом. Діалог передбачав поліфонізм культури окремої особистості, що сприяло відкритості на світ. Розпочався діалог культур Заходу і Сходу. Центр філософії перемістився з Атен до Александрії. Нова філософія "була синкретична, себто працювала над сполученням національно й расово відрубних систем думок в одну понаднаціональну і понадрасову концепцію" [11, 195]. Якщо грецька думка відповідала на питання "Як жити?", то в елліністичну добу модальність поняття цілості й душі під впливом християнства змінилася. Назріло питання "Для чого існує людина?". Еллінізм дав дві відповіді – юдейську (Філон Александрійський) і грецьку (неоплатоніки). Християнство і неоплатонізм, об'єднавши Схід і Захід, продовжили цю градуалістичну метафізику (Бог, світ, посередник). Плотін як грек відчував і страждав від дуалізму світу. Розпочався як релігійний пошук єдності буття. Така єдність вже існувала як релігійне Об'явлення в юдаїзмі та християнстві. Неоплатонізм керувався логікою інтроспекції і поняттям "Єдиного". Еманация й пантеїзм Плотіна стали універсальними формами філософії і мали релігійну мету. Християнство пояснило в новий спосіб віру, надію і любов, а також дало поняття інтроверсії. Це теж пізнання єдиного, душі, цілого, але вже не з допомогою власних почуттів (інтроспекція Сократа), а через інтелектуальну інтуїцію, через передчуття часу – свідомість морального часу.

Сьогодні, після праць св. Авґустина (V ст.), поряд із цілісністю – тобто дійсністю, що минає і тим створює нам "завали історичної пам'яті", в результаті розвитку поняття прав людини (з XVII ст.) знову з'являється необхідність пізнати забуті метафізичні поняття "цілості" й "реальності" людства. Відповідно, поглиблюючи поняття інтерсеміотизму, на наш погляд, можливо розширити сприйнятковий об'єм рецепіста до розуміння парадигми цілості людської свідомості.

Актуальність статті полягає у більш глибокому розкритті поняття "інтерсеміотичність", що методично допомагає відновити уявлення про метафізичність Я Тараса Шевченка. Поняття інтертекстуальності, започатковане ще Р. Бартом, Г. Блумом, Ж. Деррідом та ін., а також теорія діалогізму М. Бахтіна майже несвідомо відновлювали у XX столітті реальність "теології мови", як її називає Г. Гадамер у філософській герменевтиці мистецтва слова. Саме інтертекстуальність і діалогізм стосуються різнорідних текстів як логічно послідовних знаків, у тому числі, на думку філософа мови Ю. Степанова, й математичних рядів, а саме: ритму і періоду, "бінома Ньютона" й "ґенома Баха".

Так у науці XX століття на противагу матеріалізму і психологізму поступово народжується свідомість парадигми людини, парадигми метафізичного Я, що покликала у філософії персоналізму відродження наукового поняття "душі" (Хав'єр Субірі та ін.).

Усвідомлення парадигми людини сприяє формуванню поняття інтермедіальності не лише в межах взаємодії мистецтв (як це в теорії літератури узагальнив Вернер Вольф у праці "Музикалізація прози: дослідження теорії та історії інтермедіальності", 1999), але й на міждисциплінарному науковому рівні.

Вдаючись до використання поняття "транзитна культура" – з допомогою якого Т. Гундорова розкриває "постколоніальні аспекти сучасної української культури" [4], – хочемо сказати про "транзитність" насамперед сучасної наукової думки Європи. Ідеться про ситуацію, за якої західноєвропейські гуманітарії помічають сьогодні передусім психологічне Я людини і не шукають метафізичного Я. Проте саме метафізичне світовідчуття наскрізь просотує пошуки української культури, від найдавніших часів пов'язаної з кінцевими питаннями екзистенції. На жаль, варто зазначити, що сучасні пострадянські дослідники переважно хибно використовують термін "метафізика": не як засіб самопізнання й пошук сталих цінностей буття, але як ірреальні фантастичні візії або ж називають релігійну реальність метафізичною, що не є тим самим. Найбільшу загрозу відновленню метафізики як методу сьогодні демонструє Россія [9]. Потрібен час для зміни поколінь.

Інтермедіальний метод аналізу дає можливість досліджувати інтерсеміотичні коди на перетині лінгвопсихологічних каналів символічного сприйняття. Інтеграція якісно різних за природою символів може відкрити в літературознавстві перспективу поняття Цілого в свідомості та світовідчутті сучасної людини. На наш погляд, цілість творчої свідомості – найболючіша проблема "транзитних" культур. І саме ці проблеми Цілого в українському контексті можна вирішувати, аналізуючи творчу парадигму Тараса Шевченка з допомогою поняття "герметизм", або "некомунікативна реальність". Ідеться про екзистенційне передчуття, яке виникає парадоксально й утворює непередбачувані полісемантичні зв'язки. Формується поліфонія творчої думки. Українська культура як така, що активно розвивається, сьогодні може й повинна актуалізувати моральний час у сучасних умовах глобалізації світу.

Сергій Єфремов як реципієнт Тараса Шевченка початку ХХ століття слушно наголошував на цілості особи поета: "Єсть люди, у яких публічна діяльність і особисте інтимне життя розходяться різно: один чоловік на людях і інший сам із собою чи в гурті близьких своїх. Шевченко до таких не належав. Безпосередність почуття і дивна щирість були основними у його вдачі рисами і йшли в парі з усіма його вчинками чи публічної чи інтимної натури. Він помилявся, падав, але ніколи не лукавив, не позував ні перед іншими, ні перед собою навіть, не випинав своєї особи, не спинався на котурни" [7, 50].

Єфремов, як і Шевченко, відчував інтуїцію народу (був інтроверсивним) і зважав на соціальну роль шляхти. Давала про себе знати ієрархічна структурованість народу у своїй метаісторичності – сутність громадівського руху й нової теорії нації (М. Міхновський) передували творчості Сергія Єфремова. Відповідно зміст метафізичного Я української еліти початку ХХ століття поділяли численні українські мислителі того часу (подібно мислили А. Кримський, О. Вернадський, В. Липинський, гетьман Павло Скоропадський та інші). Це був феномен цілості українського світовідчуття, який поліфонічно вперше після Григорія Сковороди узагальнив Тарас Шевченко і яка збереглася від ХІ століття, від "Руської Правди" Ярослава Мудрого, від українського *sui generis* у значенні "визнання справедливості народом".

Буття в контексті цільної людини є необхідністю (Парменід, Гегель), вільним рішенням (Хав'єр Субірі), а отже, – гідністю – і спрямовує час *історичний* на час *моральний* (діахронно-ментальний). Останній у нашому контексті полягає в поступовій інтеграції науки й мистецтва, що творять традиції і школи в широкому розумінні. Йдеться про герметичність художніх текстів, основи якої в українській культурі заклали Григорій Сковорода і Тарас Шевченко на ґрунті сформованої у ІІ тисячолітті загальноєвропейської ментальності. *Релігійність* у творчості ми розуміємо як свободу реляції між розумом та існуванням людини, умом як інтелектуальною інтуїцією та безкінечністю *буття*, яка відкривається людині через любов до світу, в якому вона живе, у самопожертві й стражданні заради іншого. Таку парадигму й називаємо "парадигмою митця". Лише вона дає можливість існування так званим "класичним" творам мистецтва. Відкриття парадигми митця здатне збудити приховані глибинні характеристики особистості реципієнта.

Основу герметизму у творчості можна побачити в так званих анти- структурах. Це творчі форми як вербалізований онтологічний акт (такий, що набуває різних значень у різних поколіннях реципієнтів). Ментальність поета не перекладається іншими мовами. Перекладаються значеннєві форми, тобто соціальні "матриці", які сьогодні орієнтуються на народні міти й відповідні архетипи. Національна духовність залишається онтологічним латентним контекстом. Тому антиструктури є прихованими й метаісторичними. Те, що робить поета генієм, зрозумілим іншим народам, – це архетипи світових релігій, які лише на ґрунті національної ментальності утворюють історичні значеннєві форми. Гадамер називає це теологією мови, яка творить традиції. Мовно-теологічний акт пов'язує, тобто зберігає сутності ідей за умов

історичних змін у значенні. Символічно через мову зберігається цілість людини. Це – акт герметичний.

Антиструктури і герметизм творчого процесу утворюють інтроверсію (відчуття минулого в сучасному через інтуїтивний зв'язок): людина у мистецьких образах наближається до "re in se", від сутності ідей до сутності речей, яку вона отримує рецептивно й інтроверсивно. Останнє означає, що реципієнт індивідуально з допомогою геніального митця утворює моральну причину для самоідентифікації. У цьому – дія антиструктур художніх текстів, які латентно виникають лише в контексті геніальності (в особистісній єдності етичного й естетичного народної традиції й Об'явлення поза соціальними мітами й архетипами, тобто поза раціональними матрицями). Архетип світової релігії в силу своєї безмежності, метакультурності й метаісторичності не може бути матрицею, яка до чогось примушує.

Відповідно антиструктури мистецьких творів можуть за власною духовною природою прояснити полісемантичні коди однієї сутності ("re in se") в різних мистецтвах і науках. Полісемантичні коди здатні вербалізувати єдність розмаїття світу, цілість окремої людини та її цілісність із всесвітом. Назвемо цей акт онтичним рухом, оскільки джерело його залишається невідомим, тобто невідомим залишається джерело нашої можливості відкритися на "іншого" у стражданнях життя і здатності любити й прощати.

Отже, антиструктури є основою герметизму. М. Бахтін вважав діалог формою тексту. Проте коли йдеться про діалог, передбачається вся реальність людини, її Ціле, її буття. При такому антропологічному погляді текст постає структурним елементом цілісності людини, її контингентності. З приводу сприйняття творчості митця, щоб відчутти її безкінечність, її цілість, а не тимчасовість, є сенс говорити не про рецепцію поета, але про поета і реципієнта, про діалог, тобто про перетин полісемантичних кодів і відповідних концептів як "культурних ситуацій" (Ю. Степанов).

Критика не помічає антиструктур процесу творчості, оскільки раціональність не може бути лише вербальною. Більшою мірою раціональність є контекстуальною. Сама контекстуальна природа ідей належить до відчуття іманентної свободи, до волі і ментальності, які мають природну можливість протистояти детермінованості свідомості людини, її матричним символам. Езопова мова – історичний літературний принцип герметизму, що виявляється на поверхні змісту. Але така мова є теологічною парадигмою, яка залишається поза зміною значенневих форм та їх рецепції і яку утворюють особливі – герметичні – символи. Герметизм символів – джерело антиідеологічності поезії Тараса

Шевченка в контексті її національної потенційності. Так можна визначити джерело контекстуальної некомунікативності буття.

Такий мовно-теологічний контекстуальний парадигмальний ряд прямує до особливого поняття стилю, який розгортає інтроверсні можливості людини пізнавати себе і весь світ через себе. Правильність чи неправильність особистих матричних символів не є суттєвим і тому "апорії" розуміння зникають. Відтак, постає можливість говорити про духовність стилю, яка є парадигмою смислів, побудованих на герметичних символах. Система символів веде мислення поза відомий набір символів, створюючи динаміку думання в контексті сприйняття. Аналогічна парадигма народжує раніше невідомі символи. Тому К. Гірц передбачає трансформацію соціології знання у соціологію значень. У цьому контексті можемо говорити про культурологічний аспект дослідження філософії митця як літературознавчої теми. Такий аспект матиме об'єктом свідомісну парадигму автора тексту і провадитиметься на перетині соціології літератури, філософської антропології і філософії мови, історії та психології.

Твердження Канта, повторене Гадамером, про те, що "геніальність творення дорівнює геніальності розуміння" [5, 60 – 61], спонукає до роздумів про специфіку безмежної кількості інтерпретацій особи й творчості Шевченка, ідеологічних та культурологічних кліше, пов'язаних із розумінням (чи нерозумінням) феномену поета. Можна говорити про можливість або неможливість зустрічі семантичних кодів реципієнта з тим чи іншим семантичним кодом автора літературного тексту. Тут було б варто сказати й про факт можливих націософських "деформацій". Згадаймо хоча б працю О. Забужко "Шевченків міф України".

Відтак, в осмисленні феномену геніальності видається показовою проблематика дослідження "Шевченко і реципієнт". Це питання неодноразово порушувалося як у попередній дослідницькій традиції, так і в сучасному шевченкознавстві. Окремо слід наголосити в цьому аспекті на працях Г. Грабовича, в яких важливого значення надається проблемі рецепції Шевченкових текстів.

Поезія Тараса Шевченка завдяки реципієнту отримує есхатологічний вектор, співтворить відповідну трансценденцію особи митця в історію і тому відкривається на внутрішню безкінечність людини, на інтроверсію. Митець через реципієнта стає "класиком". Полісемантизм бачимо як один із методів дескрипції інтроверсії митця, дескрипції його відчуття іманентної свободи.

Поезія Тараса Шевченка виявляє історико-теологічну семантику контекстів, які можна узагальнити як форму іманентного відчуття свободи, як те, що не проминає і визначає духовний стиль поета.

Традиційне поняття свободи в сучасному мисленні втратило свою первинну природу, яка була від початку в історії філософії. Поняття свободи в сучасній науковій парадигмі отримало ідеологічне розуміння, що часто призводить до редукованих, а то й хибних коментарів Шевченкових творів. Втратилася апіорна природа поняття.

У гуманітарній науці, в тому числі й у шевченкознавстві, смисловий порядок категорії свободи, можна було б назвати, за термінологією Ю. Степанова, "культурною ситуацією" [10], тобто концептом. Концепт свободи у вірші Тараса Шевченка "Чи то недоля та неволя..." передбачає особливий зв'язок між особою та її творчим актом як інтерсеміотичні парадигми світоглядних кодів метафізики, філософської антропології та теології історії. Коди взаємно зближуються в контексті трансцендентного пошуку митця.

Тільки в контексті онтичної реальності, морального (вертикального) часу та інтроверсії виникає есхатологічне відчуття внутрішньої безкінечності людини, єдності її буття. Онтичність є основним контекстом усієї поезії Тараса Шевченка, а вірш "Чи то недоля та неволя..." є одним із тих, що актуалізують можливість самопізнання людини, можливість розуміння поетом своєї реальності. На прикладі літературно-філософського аналізу вірша "Чи то недоля та неволя..." можна простежити один із найбільш прихованих і найменш зрозумілих екзистенційних рівнів особи Тараса Шевченка, знайти "точку" його герметизму, його безмежної самотності.

Вже у XIX столітті мислителі, окрім буттєвого шляху, розмежовували в екзистенції людини шлях цінностей (аксіологію) і шлях особи (персоналізм). Стосовно поезії Шевченка варто говорити про взаємодію трьох шляхів пізнання: онтологічного, аксіологічного і персоналістичного. І цінності, і особа у Шевченка є продовженням буття – онтичності в її безкінечності.

Слово Шевченка виявляє себе як фрагмент Цілого. Кінцеві питання поета є актуалізацією його цінностей як герметичного контексту його особи, відтворити які здатна методологія, спрямована на розкриття текстового полісемантизму.

Особа поета розглядається нами як простір, як "місце зустрічі" фізичної і метафізичної темпоральності існування. Йдеться про самопізнання поета, у свідомості якого виникає і розвивається творчий процес як діалог між іманентним і трансцендентним. Відтак, постає проблема взаємодії художніх (неповторних у буттєвому вимірі) та наукових концептів – таких, що ґрунтуються на вже відомому (періодичному). Це – питання поліфонізму мистецьких і наукових категорій.

Поліфонія, як і моральний час, як і аналогія, має парадигмальні характеристики й актуалізується через особливий трансцендентний пошук думки (що особливо помітно у випадку барокової музики). На

прикладі малярських та літературних автопортретів Тараса Шевченка можна простежити, як самозображення митця виступає формою презентації внутрішньої трансценденції. Йдеться про розширення поняття тексту через діалог до поняття творчої особи і Цілого в бутті.

Розширюючи поняття тексту, М. Бахтін, як відомо, ввів поняття діалогічності й, разом із цим, текстового поліфонізму. Він розумів під текстом не лише літературне письмо, але й усі знакові, семантично значущі системи, що містять у собі цілісну інформацію: "Якщо розуміти текст широко – як будь-який логічний знаковий комплекс, то і мистецтвознавство (музикознавство, теорія та історія образотворчого мистецтва) має справу з текстами (витворами мистецтва)" [2, 281].

Відтак, малярські й літературні автопортрети Шевченка можна розглядати як тексти, в яких актуалізується внутрішнє буття митця. Парадигми смислів концептуалізують такі тексти, утворюючи метатекст. Ю. Степанов називає концепти "тонкою плівкою цивілізації", "шкіркою яблука" [10]. Вони (концепти) започатковують можливість єдності принципово непеєднаних полісеміотичних рядів своєю "мінімізацією", своїм передчуттям буття у часі, а отже, – інтроверсійністю реципієнта твору. Вони є інтроверсною формою, яка передбачає явище гармонії та періодичності як кодуючих базових послідовностей. Так реципієнт співтворить есхатологію автора тексту, в даному разі нам ідеться про есхатологію Тараса Шевченка.

На думку Ю. Лотмана, зашифрованість багатьма кодами є законом для переважного числа текстів культури [8, 143]. Відтак, можна сказати, що можливість розкритися на інший, навіть незрозумілий код, розкритися на "іншого" (П. Рікер) є ознакою діалогу, так само як на рівні тексту – ознакою поліглотизму. Це також проблема мовного "багатоголосся" чи "інтерсеміотичності", щодо якої Лотман стверджував, що в поліхудожньому творі на рівні тексту взаємодіють різні семіотичні ряди. Тому в аналізі концепту свободи у Тараса Шевченка є необхідним використання як літературознавчого, так і мистецтвознавчого категоріального апарату. Особливості застосування такої термінологічної інтеграції зумовлені характером динаміки творчого акту поета і художника. Розшифровувати коди як парадигму культурно-психологічних цінностей означає формувати їх у ряди, пізнавати митця в контексті його космологічної безкінечності, а отже, в контексті інтроверсності й метаісторичності його особи. Метаісторичність на вербальному рівні аналізу є поліфонізмом інтерсеміотичних кодів і може служити аналогічною формою "некомунікативності" слова.

Аналіз Цілого і фрагмента (Ганс Урс фон Бальтазар) можна проілюструвати на прикладі поліфонії музичного й літературного

текстів відповідно Йоганна Себастьяна Баха і Тараса Шевченка. "Герменевтичне правило, що ціле розуміють по частковому, а часткове по цілому, [...] сучасною герменевтикою перенесено від мистецтва риторики до мистецтва розуміння. Це – кругоциклове відношення, наявне тут і там. Антиципація смислу, де розуміється ціле, приходить через це до визначеного розуміння, що частини, які походять із цілого, зі свого боку, визначають також це ціле" [6, 55]. Національний космос обумовлюється в поезії Тараса Шевченка в контексті творення нового Цілого, не сталого і звичного, а динамічного, соціально структурованого, сакрального. Ціле поетичного слова виявляє об'єм особистісного й гідного в кожній людині, тобто актуалізує конкретне в універсальному інтенсивному контексті буття.

Творчість Шевченка розширює епістемологічні рамки науки, інтенсифікує проблему наукового пояснення, особливо коли йдеться про глибинну сутність страждання.

Інтенсив поезії Шевченка – це розширення і просвітлення суті речей та актів. Це, власне, виражається аналогічними символами як передумовою присутності акту. Такі символи "кругоцентриуються" як "ритм" і "період". Так у взаємодії актуалізується динаміка, наприклад, науки й мистецтва: в архітектурі (у своїх щоденникових міркуваннях Шевченко інтуїтивно торкається цього аспекту), музичній поліфонії (його ж Щоденник і листи, поезія, проза). Символ найдосконаліше передається словом. Тому в категоріальній системі теорії літератури доступно шукати "ідентифікації" художнього й нехудожнього. Оскільки ж буття виявляється в дії, тобто в динаміці ритму й періоду, воно постає особливим досвідом – досвідом передрозуміння (Гадамер), досвідом інтроверсії. Так слово митця впливає на реципієнта поза історичними матрицями.

У контексті Цілого [1] Шевченко – поет історичної конкретності. Його творча конкретика є процесом, динамікою. Переосмислені митцем через художні концепти "артефакти" історичної пам'яті трансцендують метафізичні структури, передають реципієнту той чи інший спектр буття поета, його цінностей як передрозуміння власної буттєвої мети. Іншими словами, самі по собі історичні факти не можуть бути критерієм слова Шевченка. Проте дії персонажів, які творять буття своїми рішеннями, виявляють онтологічний вимір його поезій у конкретних фактах. Така телеологічність текстів є результатом відкритого діалогу, що розпочинається в зустрічі семіотичних кодів. Останні актуалізують концепти – культурні ситуації – і конкретною семантикою дій персонажів чи ліричного героя утворюють парадигму. Так реципієнт отримує мову Шевченкової метафізики з її міжкультурними та міжнаціональними кодами.

Відтак, постає можливість – чи навіть необхідність – осмислювати динаміку семіотичних кодів Шевченка в категоріях літературознавчого та мистецтвознавчого аналізу. Якщо взяти для прикладу чотиривірш Шевченка "І день іде, і ніч іде...", то об'єм його семіотичних кодів можна було б розглядати, скажімо, в контексті поліфонії Й. С. Баха. Поняття "геному", яке використовується в наукових парадигмах музикознавства, математики й філософії мови і є ознакою періодичності, – у нашому випадку виступає як антиципація Цілого і фрагмента. Загальна ідея 48-ми прелюдій і фуг "Добре темперованого клавіру" Й. С. Баха та кожна окрема парна поліфонічна єдність (прелюдія і fuga) ідентифікуються між собою як Ціле і фрагмент. Відповідне узагальнення ритму і періодичності (бінома і геному) в слові як буттєвому об'ємі можна знайти в Шевченковому вірші "І день іде, і ніч іде...". Такий приклад дає можливість порівняти об'єми семіотичних кодів чотирирядкового вірша Шевченка та великого універсально структурованого й методологічно систематизованого поліфонічного твору Й. С. Баха. Ці об'єми перетинаються на рівні інтенсиву творчої свідомості.

Інтенсив характеризує універсальність мислення митця. Г. Грабович вказує на "недобачувані риси Шевченкової поетики". А також каже про "глибоко закодовану й умотивовану амбівалентність, якість подвійне дно, що посилює роль та імідж поета" [3, 158, 160].

Дійсно, аналогічна вертикаль слова чи музичної гармонії в конкретному розумінні, або поліфонії мови й поліфонії звука "недобачається" жодною ідеологією. Саме тут варто було б звернутися по допомогу до філософії мови, до її погляду на співзвучність концептів. Духовний поетичний простір Шевченка в такому разі відмежує аналогічну дійсність митця від прагматичного порядку мислення реципієнта з його візіями й апоріями (глухими кутами розуміння). Порядок метафізичного мислення – це здатність поета передати те, що має бути, передати потенційність сталих речей; те, що їх робить сталими. Передати не те, що – на поверхні сприйняття, а те, що спрямовує до глибинного пошуку. Тут стоїмо перед таємницею критично малого обсягу "Кобзаря" з його критично великим впливом на реципієнта.

Узагальнюючи концептуальний рівень текстів Шевченка, наголосимо на необхідності пошуку метарівнів не лише як метатекстів, але й як можливості взаємовпливів "біному Ньютона" та "геному Баха": ритміки й періодичності творчого мислення, семіотична сутність яких пов'язана з математичними рядами. Від такої єдності концептів творчого мислення генії думки, слова чи музики будують буттєві константи людини.

Етапи людської свідомості (передрефлексивне та рефлексивне) охоплюють дві дійсності – іманентну і трансцендентну. Вони виявляються на індивідуальному та особистісному рівнях. Так

філософська антропологія, філософія мови, теологія історії та інші галузі пізнання допомагають на більш глибокому рівні аналізу простежити процес інтеграції інтерсеміотичних кодів як у творчості Тараса Шевченка, так і митця взагалі.

Глибина інтерсеміотичного аналізу поліфонічної парадигми літературного чи мистецького твору передбачає поняття справедливості. Останнє шукаємо в національному етосі як у суті ідей, у традиції, в аналогічному вимірі свідомості, який допомагає полишити тимчасовість значеннєвих форм і заглибитись у сталість суті ідей. Етос є ідеєю справедливості окремого народу. Український народ на рівні етосу є високо структурованим, але ця структурованість належить до вічності, точніше, до її моральної конкретності. Формою такої конкретності постає поезія Тараса Шевченка.

Моральну конкретність текстів Шевченка в широкому розумінні можна сприймати як основу його цілісності, тоді як діалог митця й реципієнта є основою цільності, яка народжується в контексті парадигми буттєвих діалогів різних рівнів твору й обставин написання. Відповідно розшифровувати коди як парадигму культурно-психологічних цінностей (рівнів буття) означає формувати їх у ряди, пізнавати митця в контексті його космологічної безкінечності, а отже, в контексті метаісторичності його особи. Метаісторичність на вербальному рівні аналізу – це поліфонізм інтерсеміотичних кодів і тому може служити аналогічною формою некомуникативності слова. Відтак, метафізичне Я геніального митця, актуалізоване в його тексті, передбачає відповідь на питання "Для чого існує людина?", не залежно від історичного рівня культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бальтазар Х. У.* Целое во фрагменте: Некоторые аспекты теологии истории / Пер. с нем. – Москва: Истина и жизнь, 2001. – 368 с.;
2. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества / Сост. С. Г. Бочаров, примеч. С. С. Аверинцев и С. Г. Бочаров. – Москва: Искусство, 1979. – 423 с.;
3. *Грбович Г.* Шевченкові "Гайдамаки": Поема і критика. – К.: Критика, 2013. – 360 с.;
4. *Гундорова Т.* Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. – К.: Грані-Т, 2013. – 548 с.;
5. *Гадамер Г.-Г.* Істина і метод. Основи філософської герменевтики / Пер. з нім. – К.: Юніверс, 2000. – Т. I. Герменевтика I. – 464 с.;
6. *Гадамер Г.-Г.* Про круговий цикл розуміння // Гадамер Г.-Г. Істина і метод / Пер. з нім. – К.: Юніверс, 2000. – Т. II. Герменевтика II. – 478 с.;
7. *Єфремов С.* Шевченко в своєму листуванні. Передмова // Листування Тараса Шевченка / За ред. С. Єфремова. Репринтне видання. – Черкаси: Брама-Україна, 2013. – 1056 с.;
8. *Лотман Ю. М.* Текст і поліглотизм культури // Избранные статьи: В 3-х т. – Таллинн: Александра, 1996. – Т. 1. – 567 с.;
9. *Можаровский В. В.* Критика догматического мышления и анализ религиозно-ментальных оснований политики. – Санкт-Петербург: Овизо, 2002. – 272 с.;
10. *Степанов Ю. С.* Концепты. Тонкая пленка цивилизации. – Москва: Языки славянских культур, 2007. – 248 с.;
11. *Татаркевич В.* Історія філософії / Пер. з польсь. – Львів: Свічадо, 1997. – Том 1. Антична і середньовічна філософія. – 456 с.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.15

Яковина О.

Тарас Шевченко и метафизическое Я человека

Статья поднимает проблему гуманитарного кризиса в шевченкознaвствe, связанного с влиянием на науку поп-культуры и интернетной глобалистики. Появление в литературоведении термина "транзитная культура" свидетельствует о расширении этого явления и на научное мышление. Автор статьи указывает на возможность расширения интермедиального метода за счет синтеза интерсемиотических кодов искусства и науки. Так используются лингвopsихологические каналы сознания, чтобы противостоять матрицам восприятия. Это стало возможным благодаря возрождению в XX столетии герменевтики как опыта защиты истины в науке и искусстве. Научный поиск целостности сознания предполагает гениальность. Последнее указывает на личность Тараса Шевченко.

Ключевые слова: метафизическое Я; целое; целостность; поликультурность; полифонизм культуры; этос; бытие; антиструктуры; диалог; аналогическая действительность и апории реципиента.

Yakovyna O.

Taras Shevchenko and metaphysical person of man

The article raises the problem of modern humanitarian crisis in Shevchenko studies due to the influence on science of pop culture and Web address globalization. The appearance in literary criticism the term "transit culture" indicates the spread of this phenomenon on scientific thinking also. The author emphasizes the possibility of expanding intermedial method due to the synthesis of art and science intersemiotic codes. Since they are used linguistical and psychological channels of consciousness for to counter the perception matrix. In the twentieth century it became possible thanks to the restoration of hermeneutics as the protection of truth in science and art. Scientific search of the consciousness whole provides the possibility a meeting with genius. Last post indicates the identity of Taras Shevchenko.

Key words: metaphysical person of man; whole; integrity; multiculturalism; polyphony of culture; ethos; being; antistructure; dialogue; similar to reality and the paradoxes of the recipient.

УДК 821.161.2–1.09ШевченкоТ.

**М. Наєнко, д-р філол. наук, проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

"МОСКОВСЬКА БЛЕКОТА" І РОСІЙСЬКІ МОТИВИ В ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Йдеться про теоретичне й історико-літературне значення мотиву як рушійної сили будь-якого художнього твору. А також – про осмислення суто російських мотивів в поезії Тараса Шевченка. Автор аналізує найвідоміші твори поета, в яких російські мотиви постають центром його естетичної думки. Звернуто також увагу на переклади творів Шевченка російською мовою.

Ключові слова: поезія, текст, російський мотив, імперська ідеологія, художній образ, переклад.

Говорячи про так званий зміст у художньому творі, літературознавці найчастіше оперують таким поняттям, як "тема". Коли йдеться про прозовий чи драматичний твір, то воно видається